
Promotorzy myśli strukturalnej w Polsce. O edycji listów Marii Renaty Mayenowej, Romana Jakobsona i Krystyny Pomorskiej

Teresa Dobrzyńska

TEKSTY DRUGIE 2025, NR 4, S. 161–172

DOI: 10.18318/td.2025.4.11 | ORCID: 0000-0002-7078-9209

Recenzja książki:
M.R. Mayenowa,
R. Jakobson, K. Pomorska,
Korespondencja 1946-1986,
wstęp i oprac. M. Prussak,
Wydawnictwo IBL PAN,
Warszawa 2024.

Wydarzeniem edytorskim ostatnich miesięcy stała się w Instytucie Badań Literackich PAN edycja listów dwójga wybitnych filologów: Marii Renaty Mayenowej i Romana Jakobsona oraz (z oczywistych względów w roli drugoplanowej) żony Jakobsona – Krystyny Pomorskiej. Listy od Jakobsona i Pomorskiej – przechowane przez profesor Mayenową i przekazane po jej śmierci do zbiorów archiwalnych PAN¹, a także odpowiedzi tej uczoney, pochodzące z archiwum Jakobsona², zostały starannie opracowane i wydane przez Marię Prussak. Edytorka zadbała o dokładne odczytanie i datowanie listów, właściwy układ i opis edytorski oraz o tłumaczenia tekstów obcojęzycznych³, ponadto opatrzyła

Teresa Dobrzyńska

– prof. dr hab. związana z Instytutem Badań Literackich PAN, kierowała tam Pracownią Poetyki Teoretycznej i Języka Literackiego. Autorka stu kilkudziesięciu szkiców i dziewięciu książek oraz redaktorka kilkunastu tomów zbiorowych z zakresu poetyki, stylistyki, teorii tekstu i wersologii. Laureatka Nagrody im. Aleksandra Brücknera za monografię *Metafora* (1984). Ostatnia publikacja książkowa: *Tekst poetycki i jego konteksty* (2015).

-
- 1 Depozyt w Archiwum PAN oznaczony sygnaturą: III-403 poz. 25.
 - 2 Korespondencja z Mayenową oznaczona sygnaturą: MIT MAYENOWA FOLDER IN THE Jakobson papers mc-0072, box 44, folder 15.
 - 3 Korespondencja prowadzona była w znacznej części po rosyjsku – w języku ojczystym Romana Jakobsona, dobrze też znanym Marii

korespondencję bogatymi przypisami. Zbiór poprzedzony został obszernym wstępem przedstawiającym sylwetki autorów listów i osób, o których korespondenci wspominają; zarysowano tam okoliczności stanowiące tło kontaktów oraz odtworzono informacje o licznych wydarzeniach naukowych – planowanych i realizowanych – o których pisali. Książkę zamyka blisko trzydziestostronicowy *Słownik biograficzny – Indeks*, zawierający noty o osobach wymienianych w korespondencji i ich najważniejszych dokonaniach.

Dokumentacyjne walory tej wzorcowo przygotowanej edycji są ogromne, a trzeba zauważyć, że odtworzenie różnych faktów sprzed lat oraz danych personalnych całej plejady osób z różnych krajów, jak również adresów bibliograficznych wielu publikacji wspominanych (nieraz ogólnikowo) w listach, wymagało iście detektywistycznego dochodzenia, jak również znajdowania kompetentnych informatorów. Biorąc pod uwagę obfitość informacji zawartych w listach i komentarzach oraz wagę przedsięwzięć realizowanych przez oboje pierwszoplanowych korespondentów – Jakobsona i Mayenową, edycja ich listów staje się niezwykle cennym źródłem wiedzy na temat rozwoju nauk filologicznych w drugiej połowie XX wieku w Polsce i badań prowadzonych w kręgach sławistycznych na świecie, a nazwiska uczonych wspominanych w listach oraz ich lista w indeksie świadczą o tym, że w zasięgu działań głównych protagonistów znalazł się panteon ówczesnej humanistyki światowej. Wydany zbiór listów ma również kapitalne znaczenie dla odtworzenia przedsięwzięć naukowych inicjowanych przez Instytut Badań Literackich w pierwszych dziesięcioleciach jego istnienia, może też rzucić światło na kontakty naukowe i przemiany zachodzące od połowy XX wieku w polskiej humanistyce w kręgu oddziaływań Jakobsona – uczonego, który był uznawany za największego filologa XX wieku.

Zebrana korespondencja – czytana z polskiej perspektywy – odsłania kulisy wytrwałych i konsekwentnych działań Mayenowej, która starała się nawiązać kontakt z Jakobsonem jako autorytetem naukowym i współtwórcą teorii strukturalnych. Z czasem kontakty uczonych stawały się dla nich obojga równie ważne i trwałe przez cztery dziesięciolecia – do śmierci Jakobsona w 1982 roku. Zbiór listów obejmuje także pisma z kilku następnych lat – wypełnionych realizacją wcześniejszych zamierzeń i domykaniem spraw wspólnie podjętych (wówczas korespondencję z Mayenową prowadziła nadal Pomorska).

Renacie Mayenowej z dzieciństwa. Po zamieszkaniu Krystyny Pomorskiej w Ameryce listy od Jakobsonów pisane są zwykle po polsku.

Jako pierwsza napisała do Jakobsona w 1946 roku Mayenowa, pragnąca pozyskać go do udziału w wydaniu zbioru pism Franciszka Siedleckiego – polskiego badacza wiersza, zmarłego przedwcześnie w czasie wojny (Jakobson mógł go pamiętać ze wspólnego udziału w przedwojennej publikacji⁴). Tego zamysłu nie udało się w owym czasie zrealizować, lecz „sprawa Siedleckiego” – prekursora metod strukturalnych w badaniach wiersza – w szczególny sposób objęła klamrą działalność Mayenowej: chęć utrwalenia dorobku Siedleckiego wyrażona została w jej pierwszym liście do Jakobsona, a przygotowanie edycji pism tego uczonego stało się możliwe dopiero po kilkudziesięciu latach i wypełniło ostatecznie miesiące jej życia, przy czym zbiór prac Siedleckiego (ze wstępem S. Żółkiewskiego i M.R. Mayenowej)⁵ ukazał się wreszcie w 1989 roku – w rok po śmierci edytorce. We wstępie do tego zbioru Mayenowa określiła rolę Siedleckiego w sposób, który można uznać za motyw własnych działań i celów życiowych uczonej: „Wysiłkiem badawczym własnym wlał żywą krew w pewien ideał nauki, który był i jest ważny dla części jego pokolenia. Zaraził tym rówieśników i starszych”⁶.

Takie właśnie „wlewanie żywej krwi” i „zarażanie” widoczne jest w treści listów: Mayenowa–Jakobson, którzy pełnili rolę promotorów myśli strukturalnej w kolejnym pokoleniu. Na podstawie ich korespondencji można odtworzyć programy naukowe i kierunki realizowanych prac zarówno bezpośrednich uczestników wymiany listów, jak i środowisk pozostających w orbicie oddziaływania tych uczonych.

Omawiając tu edycję listów zebranych w tomie *Korespondencja 1946–1986*, pragnę z potoku zebranych tam informacji wydobyć pewne wątki. Będą to sprawy szczególnie ważne dla badaczy z kręgu IBL, dla których przedsięwzięcia Mayenowej stały się wyznacznikami kierunku rozwoju badań uprawianych

4 Chodzi o księgę zbiorową *Prace ofiarowane Kazimierzowi Wóycickiemu* (Wilno–Warszawa 1937) opublikowaną z okazji sześćdziesiątych urodzin uczonego; uczestniczył w tej publikacji zarówno Siedlecki, jak i Jakobson, a także Mayenowa (wówczas pod nazwiskiem Rachel Kapłanowa).

5 Zob. Franciszek Siedlecki, *Pisma*, zebrał i oprac. M.R. Mayenowa, S. Żółkiewski, PIW, Warszawa 1989. Tom zawiera obszerny omówienia życia i dokonań badawczych Siedleckiego: S. Żółkiewski, *O Franciszku Siedleckim*, s. 5–44; M.R. Mayenowa, *Wersologia Franciszka Siedleckiego i jej założenia teoretyczne*, s. 45–72.

6 Tamże, s. 72.

przez lata w ich macierzystym środowisku. Mayenowa była przekonana, że podejmowanie ważnych zadań naukowych wymaga długofalowego zespołowego zaangażowania się w działania przez grupę badawczą realizującą wspólne cele, tak więc z wielką determinacją tworzyła takie zespoły. Z jej inicjatywy powstały (działające do chwili obecnej): Pracownia Słownika Polszczyzny XVI wieku i zespół edytorski do wydania *Dzieł wszystkich* Jana Kochanowskiego. Redagowała opracowania monograficzne w serii „Poetyka. Zarys Encyklopedyczny”, patronowała pracom międzynarodowego zespołu Słowiańskiej Metryki Porównawczej, stała się promotorką polskich badań struktury tekstu spójnego i organizowała konferencje poświęcone tej problematyce, a pojawiały się też inne, bardziej doraźne inicjatywy⁷. Stale działającą grupą – realizującą koncepcje Mayenowej i tworzącą aktywne środowisko dyskusyjne – była założona i kierowana przez nią Pracownia Poetyki Teoretycznej i Języka Literackiego⁸. Ten rys aktywności Mayenowej jako organizatorki życia naukowego – rys dominujący w całym jej dorobku – znajduje odzwierciedlenie w korespondencji z Jakobsonem.

Układ listów zrekonstruowany w tomie ujawnia, że kontakty Mayenowej z Jakobsonem zintensyfikowały się w połowie lat pięćdziesiątych, gdy istniał już Instytut Badań Literackich, a Maria Renata została wkrótce jego wicedyrektorem do spraw naukowych. Badaczka starała się jak najlepiej wykorzystywać sprzyjającą koniunkturę, by kształtować program własnej placówki naukowej, jak też by wpływać na przemiany metodologii nauk filologicznych w Polsce. Pozyskanie wsparcia Jakobsona jako uczonego o ustalonej renomie i autora inspirujących prac wprowadzających nowatorskie metody analiz było zadaniem arcyważnym wobec zamierzonej przebudowy stanu ówczesnych badań nad językiem i literaturą.

Na początku kontaktów udokumentowanych w listach relacje personalne były wyraźnie hierarchiczne, co wynikało z ówczesnej pozycji znakomitego

7 Wyobrażenie o zasięgu działań organizacyjnych Mayenowej daje m.in. imponująca liczba odnośników w *Indeksie autorów i współpracowników* oraz noty zamieszczone w publikacji jubileuszowej: *Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. 1948-2001. Książki i czasopisma*, oprac. K. Batora, B. Tyszkiewicz, red. J. Czachowska, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2002.

8 O szczególnym stosunku uczonej do stworzonego przez nią zespołu piszę w szkicu: T. Dobrzyńska, *Maria Renata Mayenowa i jej Pracownia*, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2013. Fenomen tego zespołu oraz relacje jego członkiń z założycielką i kierującą nim uczoną analizuję też Artur Hellich – zob. A. Hellich, „*Fraucymer*”: *Na tropach intymnej historii polskiej wersologii*, w: *Wokół (teorii) wiersza: wersyfikacja i wersologia ostatniego stulecia*, red. A.S. Mastalski, W. Pietras, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica*”, Kraków 2024.

filologa w środowisku slawistycznym i wybitnych osiągnięć, jakie już miał na swym koncie. Genialnie uzdolniony badacz o wiele wcześniej włączył się w życie naukowe i zetknął się z najbardziej twórczymi kręgami filologów i humanistów. W młodości rozwijał się w atmosferze bezpośrednich kontaktów z rosyjskimi formalistami, a później (w czasie paroletniego pobytu w Czechosłowacji) działał wśród twórców praskiej szkoły strukturalnej. Młodsza od Jakobsona o dwanaście lat Mayenowa dzieliła jego przekonania naukowe. Choć do zinstytucjonalizowanej pracy naukowej włączyła się (ze względu na wydarzenia historyczne) dość późno, miała w swej biografii wcześniejsze doświadczenia zbliżające ją do wybitnego uczonego: na Uniwersytecie im. Stefana Batorego zdobywała przed wojną wykształcenie filologiczne w kręgu profesora Manfreda Kridla, który wprowadzał w Wilnie idee formalizmu, a tuż po wojnie znalazła się (ze względów rodzinnych) w Pradze czeskiej i miała możliwość zapoznania się z pracami tamtejszych strukturalistów. W momencie nawiązania kontaktów z Jakobsonem była już osobą dojrzałą, o sprecyzowanych celach i niespożytej energii, więc początkowy układ hierarchiczny przeistoczył się wkrótce w pełną rewerencji, a potem wzajemnej serdeczności przyjaźni. Swobodną wymianę myśli (jeśli pominąć kontekst polityczny) ułatwiała znajomość rosyjskiego Mayenowej, która ten język opanowała jeszcze w dzieciństwie.

Zachowana korespondencja ukazuje usilne dążenia Mayenowej, by zorganizować przyjazdy wybitnego filologa do Polski – bezpośrednio na konferencje ibłowskie lub na wykłady przy okazji odbywających się w Warszawie narad slawistów. To się parokrotnie udało, choć organizacja spotkań była trudna, jako że mieszkający wówczas w Stanach Zjednoczonych Jakobson był przybyszem spoza „żelaznej kurtyny”⁹, a jego pobyty zależały od decyzji władz¹⁰.

9 Z relacji członkiń Pracowni Poetyki Teoretycznej i Języka Literackiego dowiedziałam się, że wręczenie profesorowi Jakobsonowi bukietu róż bez uzyskania pozwolenia władz Polskiej Akademii Nauk ukarano naganą z wpisaniem do akt. Te represje dotknęły Zofię Florczak, która w imieniu Pracowni dziękowała Jakobsonowi za wykłady.

10 Mimo iż uczonego był zagranicznym członkiem korespondentem Polskiej Akademii Nauk, odmówiono mu wizy do Polski, o czym pisał z oburzeniem w liście do Mayenowej z 21 kwietnia 1967 r.: „Rozumiesz sama, że wpadłem we wściekłość, wszystko to po tym, kiedy nie raz i w Waszej ambasadzie, i w Harvardzie nazywali mnie w żartach polskim przedstawicielem kulturalnym w Cambridge, i ja rzeczywiście ze wszystkich sił starałem się zacieśniać kulturalne więzi z Polską. [...] Jeżeli nie będzie wizy i formalnych przeprosin za ordynarny, nieprzyzwoity nietakt, odmówię obiecanego współuczestnictwa w semiotycznych projektach i przesyłam do UNESCO umotywowane wyjaśnienie. [...] To jest problem zasad: nie wolno dopuścić, żeby niewykształcony kancelaryjny szczer opłukał Polską Akademię i jej zagranicznego członka” (s. 257).

Z listów Jakobsona można wyczytać, że chętnie przyjeżdżał do Polski, ponieważ był tu przyjmowany bardzo życzliwie i znajdował zrozumienie w środowisku o podobnych doświadczeniach, a miał też satysfakcję, że propagowane przez niego idee padały na podatny grunt. W przejmowaniu tych idei Mayenowa wykazywała się niebywałą determinacją, realizując nowatorskie założenia badawcze w pracach własnych i swojego zespołu oraz otwierając jak najszersze kanały polskich i międzynarodowych kontaktów. Obecność Jakobsona w Polsce działała jak magnes i przyciągała innych uczonych zagranicznych, w tym także Rosjan, dla których wyjazdy do Warszawy były w owym czasie względnie dostępne, na Zachód zaś – praktycznie niemożliwe. O entuzjazmie Jakobsona po jego pierwszych kontaktach z polskim środowiskiem zwolenników nowych metod badawczych świadczy przypisek z jego listu z 24 stycznia 1959 roku – wysłanego po polskiej konferencji, na której wygłosił ważny wykład na temat lingwistycznych fundamentów poetyki¹¹:

W końcu grudnia na corocznym zjeździe Modern Language Association w Nowym Jorku wygłosiłem obszerny referat o lingwistyce i poetyce, w którym, między innymi, podkreśliłem, że w latach dwudziestych Rosja, w trzydziestych Czechy, a teraz Polska odgrywa w tej dziedzinie najważniejszą rolę. Szkoda, że mieszkamy tak daleko od siebie¹².

Należy tu odnotować, że zainteresowanie Polską i jej tradycjami naukowymi było w przypadku Jakobsona wsparte znajomością historii badań lingwistycznych i tych jej wątków, które można było uznać za prekursorskie wobec strukturalizmu. W swych pracach wyrażał uznanie dla szkoły kazańskiej (nowatorskich koncepcji fonologicznych Jana Baudouina de Courtenay i Mikołaja Kruszewskiego)¹³ oraz dla prekursorskich idei generała

11 Wykład pt. *Lingwistyka a poetyka*, który odegrał wielką rolę w przemianach metodologii badań filologicznych na świecie, wygłoszony został na konferencji w Krynicy (17-20 października 1958 r.); artykuł dokumentujący to wystąpienie miał swoją światową premierę w polskiej publikacji: R. Jakobson, *Poetyka w świetle językoznawstwa*, przeł. K. Pomorska, „Pamiętnik Literacki” 1960, z. 2; przedruk w: tegoż, *W poszukiwaniu istoty języka*, t. 2, PIW, Warszawa 1989.

12 Zob. M.R. Mayenowa, R. Jakobson, K. Pomorska, *Korespondencja 1946-1986*, wstęp i oprac. M. Prussak, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2024, s. 72.

13 Zob.: R. Jakobson, *Kazańska szkoła polskiej lingwistyki i jej miejsce w światowym rozwoju fonologii*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1960, s. 3-34; przedruk w: tegoż, *W poszukiwaniu istoty języka*, t. 2.

Józefa Mrozińskiego¹⁴. Zainteresowanie Jakobsona polskim środowiskiem naukowym przybrało jeszcze bardziej osobisty charakter, gdy w kręgu współpracowniczek Mayenowej poznał swą przyszłą żonę – Krystynę Pomorską. Owa „Laszka-kochanka” to polska „tajna broń” – osoba, która wspomagała później przepływ wiadomości na linii Mayenowa–Jakobson. Edytorka listów Maria Prussak przywołuje związany z tym żartobliwy fragment z korespondencji Mayenowej z innym uczonym polskim w Stanach Zjednoczonych i jego żoną:

22 stycznia 59 Mayenowa pisała do Weintraubów: „Ucieszył mnie Pan bardzo wiadomością, że Jakobson nas polubił, bo my jego bardzo. Nie dałby sobie rady jako Budrys, Laszek byłoby zbyt dużo”¹⁵.

Pomorska pośredniczyła odtąd często w podtrzymywaniu kontaktów, a także tłumaczyła prace Jakobsona na polski; jej stała obecność przy mężu sprawiła, że w marcu 1960 roku – przy okazji przekazania wiadomości o nominacji na zagranicznego członka Polskiej Akademii Nauk – uczony mógł zakomunikować:

zupełnie swobodnie mówię już po polsku i teraz tylko po polsku rozmawiam z uczonymi przybywającymi z Polski i z polskimi dyplomatami w Waszyngtonie, gdzie wraz z trzema amerykańskimi kolegami otrzymałem (podczas nadzwyczaj sympatycznej i wzruszającej ceremonii) dyplom PAN. Przede wszystkim z Krystyną rozmawiamy po polsku [...]¹⁶.

Lektura listów umożliwia dokładne śledzenie przedsięwzięć Mayenowej i Jakobsona oraz dokumentuje ogromny zasięg ich współpracy. Wyłaniają się kulisy spotkań, parodniowych seminariów i konferencji. Najważniejsze z nich poświęcono poetyce (Krynica 17-20 października 1958, Jabłonna 21-28 września 1961) i semiotyce (Warszawa 24-28 sierpnia 1965, Kazimierz 12-19 września 1966, Warszawa 25 sierpnia-1 września 1968), a były to kolejne etapy dyskusji, w toku których krystalizował się nowatorski program poetyki o profilu lingwistycznym, powstawał projekt badań słowiańskiej metryki

14 Zob.: R. Jakobson, *Józef Mroziński – generał-językoznawca. Pamiątka i przypomnienie*, „Kultura i Społeczeństwo” 1969, t. 13, nr 2; przedruk w: tegoż, *W poszukiwaniu istoty języka*, t. 2.

15 Zob. M.R. Mayenowa, R. Jakobson, K. Pomorska, *Korespondencja 1946-1986*, s. 87, przyp. 1.

16 Tamże, s. 181.

porównawczej i plan rozwijania międzynarodowej współpracy w dziedzinie semiotyki kultury. W dyskusjach i odzwierciedlającej ich wątki korespondencji pojawiają się też inne zagadnienia i tematy, jak relacja różnych typów komunikacji językowej, miejsce folkloru w kulturze i jego odniesienie do twórczości literackiej.

Szczegółne ożywienie korespondencji i nasilenie starań organizacyjnych obojga uczonych widoczne jest w drugiej połowie lat sześćdziesiątych, gdy krystalizowały się plany stworzenia w Polsce ośrodka koordynującego badania semiotyczne o zasięgu międzynarodowym. Rok 1968 mógł stanowić apogeum planów Mayenowej i Jakobsona, przyniósł jednak wiele niepowodzeń i przykrości, a wydarzenia polityczne zniweczyły w dużej mierze te plany. Zorganizowane w Warszawie Trzecie Międzynarodowe Sympozjum Semiotyczne odbyło się w uszczuplonym wymiarze i przebiegało w dramatycznych okolicznościach, gdyż w przeddzień konferencji wojska Układu Warszawskiego wkroczyły do Czechosłowacji tłumić niezależne dążenia społeczeństwa. Sam Jakobson nie wziął udziału w tym sympozjum, ponieważ wcześniej odmówiono mu wizej. Mayenowa z kolei przeżywała w tym okresie ogromne przykrości wywołane atakami antysemitycznymi, straciła przy tym wiele poprzednich możliwości działania.

Listy z kolejnych lat dokumentują nadal wielką aktywność uczonych. W wypadku Mayenowej była ona w ogromnej mierze ukierunkowana na kontynuację wcześniejszych przedsięwzięć i publikowanie ich rezultatów oraz na podtrzymywanie aktywności i koordynowanie pracy powołanych wcześniej zespołów. Trwa redakcja haseł *Słownika polszczyzny XVI wieku* (którego koncepcję stworzyła Mayenowa, a opracowanie materiałów nadzorowała do śmierci), pod patronatem Mayenowej rozwijają się badania wersologiczne w ramach projektu *Słowiańska Metryka Porównawcza*, z inicjatywy uczonej podjęto analizę struktury i spójności tekstu¹⁷, na początku lat osiemdziesiątych zaczynają wychodzić kolejne tomy edycji sejmowej pism Jana Kochanowskiego¹⁸. W listach do Jakobsona odbijają się echa tych licznych

17 Mayenowa jest autorką ważnych artykułów z tego zakresu, zorganizowała też kilka konferencji teoritextowych, których materiały opublikowane zostały nakładem Ossolineum w tomach pod jej redakcją: *O spójności tekstu*, Wrocław 1971; *Semiotyka i struktura tekstu. Studia poświęcone VII międzynarodowemu kongresowi slawistów*, Wrocław 1973; *Tekst i język. Problemy semantyczne*, Wrocław 1974; *Semantyka tekstu i języka*, Wrocław 1976; *Tekst. Język. Poetyka*, Wrocław 1978.

18 Od 1978 r. Mayenowa przewodniczyła zespołowi edytorów *Dzieł wszystkich Jana Kochanowskiego*; współredagowała t. II – *Treny*, Wrocław 1983, i t. IV – *Pieśni*, Wrocław 1991.

prac. Oboje piszą o swym zapracowaniu; dla Mayenowej ta frenetyczna praca stawała się niewątpliwie ucieczką od przykrej codzienności i utrudnień w pełniejszej realizacji planów, a także od towarzyszącego jej nieustannego niepokoju, czy podjęte działania zespołowe nie zostaną storpedowane przez decyzje władz. W przywołanym liście Mayenowej do profesora Wiktora Weintrauba i jego żony uczona pisała:

Jest bardzo ciężko. Ja mam dziwną wyobraźnię, która mnie zresztą czasem i ratowała, a która z pewnością utrudnia życie. Ale Państwo wiecie, że moja ojczyzna jest miejscem, w którym może istnieć indywidualny warsztat na serio, ale bardzo trudno utrzymać zespołowy warsztat na serio. I to tak bardzo mnie męczy¹⁹.

Obawa o los trwających prac i powołanych zespołów tłumaczy niechęć Mayenowej do angażowania się w sprawy polityczne, jak też traktowanie bardziej nieustępliwych postaw innych badaczy jako „donkiszoterii” – zwłaszcza gdy uniemożliwiało to ich udział w ważnych przedsięwzięciach naukowych²⁰. Ale nawet tak ostrożna Mayenowa pisze do Jakobsona o sowieckim zniewoleniu: „Boże, co to znaczy zbudować Państwo, w którym jedyną wartością jest jego siła a życie ludzi jest zupełnie niczym!”²¹. Z relacji świadków wynika też, że – mimo obaw – pozwoliła swej młodej współpracownicy Annie Wierzbickiej urządzić w sierpniu 1968 roku na międzynarodowej konferencji semiotycznej demonstrację przeciw inwazji na Czechosłowację²².

19 List z 9 XII 1959 r. – por. M.R. Mayenowa, R. Jakobson, K. Pomorska, *Korespondencja 1946-1986*, s. 104, przyp. 5.

20 Tak oboje z Jakobsonem oceniają niezłomną postawę Wiaczesława W. Iwanowa, która utrudniała zaproszenie go na sympozja organizowane przez Mayenową i podtrzymywanie z nim regularnych kontaktów – zob. tamże, s. 87 i 91. Jak wyjaśnia edytorka *Korespondencji...* w nocie biograficznej Iwanowa: „W 1958 r. usunięto go z uniwersytetu [chodzi o Uniwersytet Moskiewski – T. D.] za popieranie Jakobsona i protest przeciwko oficjalnej krytyce *Doktora Żiwago* Borysa Pasternaka”.

21 M.R. Mayenowa, R. Jakobson, K. Pomorska, *Korespondencja 1946-1986*, s. 342.

22 W trakcie trwania inwazji Wierzbicka – ubrana w barwy flagi Czechosłowacji – wygłosiła na międzynarodowej konferencji semiotycznej referat o semantyce leksemów wyrażających przeciwne oceny rzeczy lub zjawiska. Analizowała takie przykłady, jak: *szpieg – wywiadowca; najazd – braterska pomoc*.

Listy z przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych odzwierciedlają radykalne zmiany w życiu Mayenowej, która – po serii antysemickich afrontów – zdecydowała się przyjąć zaproszenie na wykłady w Holandii²³. Nie oznaczało to decyzji pozostania na emigracji; do Jakobsona (który namawiał ją do wyjazdu z Polski na stałe) pisała, że przed taką decyzją powstrzymuje ją „przywiązanie do niewielkiej grupy ludzi i do swego własnego minionego wysiłku, a w końcu i brak sił na zaczynanie od nowa”²⁴.

Tematy listów zmieniają się w owym czasie: przestają one odzwierciedlać rozległe plany naukowe oraz impet działań organizacyjnych, co cechowało wcześniejszą korespondencję. Jednak jest to czas równie owocny: Mayenowa w tym okresie przygotowuje swą najważniejszą książkę autorską – akademicki podręcznik *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*²⁵.

Można by oczekiwać, że listy do Jakobsona staną się miejscem dyskusji, konsultowania całościowej koncepcji lub częściowych pomysłów autorki tego dzieła, ale tak się nie staje. Mayenowa przesyła przyjacielowi gotową rozprawę, a on odpowiada następująco:

Droga Renato,

ucieszyłaś mnie wydaniem i przysłaniem Twojej nowej, kapitalnej książki. Do głębi wzruszyła mnie jej dedykacja²⁶. Wierzę w Twoją prawdziwą, wierną przyjaźń, coraz wyraźniej widzę i z wdzięcznością cenię Twoją wnikliwą znajomość moich prac i poglądów, i droga jest mi świadomość, że Ty, najwidoczniej jedyna w Polsce, uważasz się za moją kontynuatorkę-uczennicę.

Twoja książka jest niezwykle ważna i ze względu na wnikliwy historyczny przegląd poetyki (w szczególności słuszne przekonanie o pierwszeństwie poetyki w stosunku do innych badań literaturoznawczych), i aktualne myśli dotyczące stosunku leksyki do gramatyki, i pouczające

23 Na początku lat siedemdziesiątych Mayenowa wykładała na Wydziale Sławistycznym Uniwersytetu w Amsterdamie.

24 M.R. Mayenowa, R. Jakobson, K. Pomorska, *Korespondencja 1946-1986*, s. 305.

25 Książka ukazała się w 1974 r. we wrocławskim Ossolineum; miała dwa kolejne wydania: Wrocław 1979 i (pośmiertne) Wrocław 2000.

26 Dedykacja zamieszczona na stronie przedtytułowej brzmi: „Profesorowi Romanowi Jakobsonowi, Uczonemu, Nauczycielowi, Przyjacielowi”.

uwagi dotyczące problematyki tekstu, stylu, wiersza i prozy, pożyteczne i dla uczniów, i dla nauczycieli, i dla doświadczonych badaczy²⁷.

Ostatnie lata życia Jakobsona wypełnione są gorączkowym kompletowaniem prac i przygotowywaniem do druku kolejnych tomów dzieł zebranych²⁸ oraz rozmów, które nagrała z nim żona²⁹. Są to też lata trudne i pracowite dla Mayenowej, która w tym czasie przeżywała chorobę i śmierć męża, a przy tym nadal kierowała kilkoma ważnymi pracami zespołowymi (redagowała materiały *Słownika polszczyzny XVI wieku* oraz podjęła pracę nad wydaniem sejmowym *Dzieł wszystkich Jana Kochanowskiego*, a sama przygotowała do druku *Treny* i współuczestniczyła w opracowaniu *Pieśni*). Wszystko to obniża intensywność przepływu listów. Uczony umiera w 1982 roku. Po jego śmierci korespondencja z Krystyną Pomorską wygasa, ale Mayenowa kontaktuje się z nią bezpośrednio, żeby przygotować polską edycję pism swego mistrza i przyjaciela.

Ostatnim akordem ich niezwyklej relacji jest wydanie w Polsce dwutomowej antologii prac Jakobsona *W poszukiwaniu istoty języka*³⁰. Zbiór obejmuje 41 studiów uczonego przełożonych na polski przez filologów współpracujących z Mayenową. Aż dziewięć z tych artykułów przełożyła ona sama, poprzedziła też antologię czterdziestostronicowym wstępem. Ten wspaniały wyraz uznania dla wybitnego przyjaciela i mistrza ukazał się, niestety, już po śmierci Mayenowej – w 1989 roku.

Edycja listów Mayenowa – Jakobson – Pomorska jest (obok swych waleńców informacyjnych) wzruszającym świadectwem oddania nauce i obrazem wiernej przyjaźni. Pełniejsze wyobrażenie o roli Jakobsona w kształtowaniu się poglądów i programu naukowego Mayenowej daje zestawienie korespondencji tych uczonych z pracami badaczki – zwłaszcza tymi zebranymi

27 M.R. Mayenowa, R. Jakobson, K. Pomorska, *Korespondencja 1946-1986*, s. 333.

28 R. Jakobson, *Selected Writings*, t. I, The Hague 1962; t. II, The Hague–Paris 1971; t. III, The Hague–Paris 1981; t. IV, The Hague–Paris 1966; t. V, The Hague–Paris, New York 1979; t. VI, The Hague 1985.

29 R. Jakobson, K. Pomorska, *Dialogues*, Flammarion, Paris 1980.

30 R. Jakobson, *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism*, t. 1-2, wyb., red. nauk. i wstęp M.R. Mayenowa, PIW, Warszawa 1989.

w pośmiertnie wydanym tomie *Studiów i rozpraw*³¹, który dokumentuje wielostronność zainteresowań ich autorki.

Abstract

Teresa Dobrzyńska

INSTITUTE OF LITERARY RESEARCH OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES

Promoters of structural thought in Poland

The article discusses Maria Prussak's edition of the long-term correspondence between Maria Renata Mayenowa and Roman Jakobson, with the participation of his wife, Krystyna Pomorska. The publication has a rich informational framework, including the introduction, commentary, and biographical notes in the Index, which makes the scholars' letters a valuable source of insight into their interactions and joint scientific endeavors. Their efforts contributed to the introduction of structural methods in Poland and the development of new research directions. The correspondence reveals the history of a long-standing academic friendship. It sheds light on the crystallization of key elements of the scholarly program at the Institute of Literary Research during the first decades of its existence. It also documents attempts to establish extensive international contacts, outlines transformations in research directions within the humanities, and highlights the ambition to create a global center for semiotic studies in Poland. This review compares the most significant events reflected in the letters with other sources on Maria Renata Mayenowa's achievements.

Keywords

Roman Jakobson, Maria Renata Mayenowa, structuralism, poetics, semiotics, letters, edition

³¹ M.R. Mayenowa, *Studia i rozprawy*, wyb. i oprac. A. Axer, T. Dobrzyńska, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 1993.